

GEDACHTEN OVER DE EVOLUTIE VAN HET BEDRIJFS- ECONOMISCH WINSTBEGRIJP¹⁾).

door

Prof. Dr. ABRAM MEY

1. *Algemene Beschouwing.*

In een inauguratie geeft de - pas met de professorale toga onhangen - docent veelal blijk van zijn voorkeur voor een bepaald hoofdstuk van het hem toevertrouwde leergebied, waarbij tevens een prevalentie naar voren komt in behandelingswijze. Zelfs indien de aanvaardingsrede van des docenten voorafgaande ervaring zou getuigen, blijkt dat hetgeen hij presenteert zijn bijzonderen sympathie heeft.

Mocht dit juist zijn dan zou van deze hoogleraar te zijner tijd een bredere uitwerking van de dogmengeschiedenis, terzake van dit centrale thema, verwacht mogen worden. Zou zulk een studie - evenals deze - gedragen worden door de - aan Galbraith ontleende - gedachte, dat de gang der gebeurtenissen de conventionele wijsheid moet overwinnen, dan zou deze in belangrijke mate kunnen bijdragen aan de beëindiging van de strijd over fundamentele begrippen in theorie en praktijk der economische wetenschap. Beoefenaren van aanverwante disciplines van de wetenschappen van het bedrijfsbestuur zouden dan tot de erkenning kunnen komen, dat het de taak der bedrijfseconomie is om normatieve bepalingen te geven op het gebied van "managerial science". Aldus ook terzake van waarde en winstbepaling.

Het voegt mij echter niet om mijn jonge collega een te volgen weg te schetsen voor zijn wetenschappelijke carrière. Het blijve bij het uitspreken van een wensgedachte, welke door deze uitstekende dogmenhistorische behandeling bij mij is opgekomen.²⁾

¹⁾ Dit artikel bespreekt de inaugurele rede van Prof. Dr. P. A. M. van Philips, 'Grepn uit de evolutie van het bedrijfseconomisch winstbegrip', A. E. Kluwer, Deventer 1968.

²⁾ Ik meen de lezers van dit maandschrift het best te kunnen dienen door — grijpend uit Van Philips' grepen — uit de mij door de redactie gelaten mogelijkheden die te kiezen, welke des auteurs publikatie in artikel-vorm behandelt. Mij geeft dit ietwat grotere vrijheid in de behandeling. Ik kan mij dan veroorloven de gedachten weer te geven — omtrent de door Van Philips behandelde stof — welke tijdens de bestudering van zijn rede bij mij zijn opgewekt. De lezer moge het prikkelen om het werkstuk zelfstandig te gaan beoordelen.

Ik meen in enkele gevallen kleine veranderingen van formulering in mijn citaten te mogen brengen, waar dat nodig is in het beloop van mijn tekst. Uiteraard waak ik er voor de zin van het geciteerde principieel onveranderd te laten.

2. Het winstbegrip en zijn inhoud.

Het begrip Winst stelt de auteur in het begin van zijn betoog gelijk aan ondernemingsresultaat en definieert het als overschot van opbrengst boven kosten. In het residuaal karakter van deze categorie van inkomen "ligt de kiem van tal van tegenstellingen, die zich rondom het winstverschijnsel openbaren".

Als eerste daarvan stelt Van Philips de "*belangentegenstelling*"³⁾ tussen enerzijds *winstgerechtigden*³⁾ (en zij die de winst beoordelen als categorie in het sociale verdelingsproces) en anderzijds de *leiding van de onderneming*³⁾ voor welke in het vraagstuk van de hoogte van de winst haar plicht tot instandhouding van de onderneming besloten ligt. "De verzelfstandigde onderneming vormt een opzichzelfstaande partij". "Commentaren van derden zien gepubliceerde winsten soms excessief, terwijl de ondernemingsleiding het verloop van winstcijfers vergelijkt met de ontwikkeling van lonen en prijzen en concludeert dat de opbrengsten voor aandelenbezitters - uitgedrukt in *geld-eenheden*³⁾ van *gelijke koopkracht*³⁾ - sterk zijn gedaald. In de meeste discussies wordt van uiteenlopende winstbegrippen uitgegaan waarmede aan de discussie de rationele grondslag wordt ontnomen. Een rustig oordeel over de functies van de winst wordt niet bevorderd indien in de discussie verschillende talen worden gesproken".

Bovendien ook binnen de kring van hen, die zich met de winstberekening beroepsmatig bezighouden is - ter zake van het winstbegrip - geen eenheid van conceptie. "De uiterste tegenstelling is tussen hen, die het gehele overschot van opbrengsten boven offers (in casu te onderscheiden van kosten) als winst beschouwen en hen, die slechts van winst spreken willen voor dat gedeelte van het overschot, dat resteert nadat en voor zover aan een nader geconcretiseerde voorwaarde is voldaan". Van Philips meent terecht dat het winstbegrip - een doelbegrip zijnde - zijn betekenis moet ontlenen "aan de mate waarin het de handelende mens in staat stelt tot oordeelsvorming en tot het doen van een keuze uit gegeven alternatieven".

In een later deel van zijn betoog (pag. 21) wijst Van Philips op "nieuwere opvattingen", die zich "recentelijk" hebben aangediend. Die "opvattingen worden ingegeven door de eis van een zo groot mogelijke objectiviteit en het verlangen naar een zekere mate van uniformiteit in de publieke verslaglegging van ondernemingen". "Terecht" - aldus vervolgt hij - "wordt het als een manco aangevoeld, dat in handel en wandel van de verslagleggingspraktijk wordt uitgegaan van sterk uit-

³⁾ Cursivering A. M.

eenlopende winstbegrippen die elk een bepaalde informatie verstrekken aan een beperkte groep van in de onderneming participierenden, maar die door hun veelheid en gevarieerdheid niet beantwoorden aan de eisen, die de vermogensmarkt stelt met het oog op een adequate vervulling van de selectieve functie”.

Ik meen dit - in verband met het voorgaand gedeelte van het be-
toog - zo te mogen lezen, dat van de evolutie van het economisch
leven van onze meer en meer gecompliceerde samenleving een uitda-
ging tot het stellen van nieuwe eisen aan het winstbegrip en aan de
winstberekening uitgaat. Hier vinden we de aansluiting bij het aan
Galbraith ontleende votum: "The enemy of conventional wisdom is
not ideas, but the march of events”.

De betekenis van deze strijd ziet deze auteur als een der facetten van
de "évolution créatrice", blijkens zijn citaat uit Bergson.

3. *De evolutie van het winstbegrip in de economische kringloop van de bedrijfshuishouding.*

Daarin ligt - naar des auteur's schets - de overgang van de nominalisti-
sche winstopvatting naar de substantiele. Daarin ligt echter tevens de
vraag of deze - bij Duitse auteurs geliefde - systematiek wel een juiste
is. Van Philips blijkt dit - in het verloop van zijn analyse - te ontken-
nen, althans voor zoverre die uitgaat van een "subjectief gekozen
handhavingspostulaat". Zijn voorkeur blijkt (pag. 23) zich te richten
naar de "analyse van de factoren, die *bepalend* zijn voor de *hoogte*
van het bedrijfsresultaat over een bepaalde periode".⁴⁾

Van Philips gebruikt niet de term economische kringloop. Hij spreekt
van het "principe van de *going concern*"; de "continuïteit van de
permanentie”.

De uitdrukking "going concern principle" heeft een voordeel boven die
van "economische kringloop". De laatste moge aansluiten op een be-
kend en belangrijk begrip van de algemene economie; de eerste drukt
uit, dat het in de bedrijfseconomie om een *specifieke kringloop* gaat.
Zij behoeft geen toevoeging aan de term kringloop van een adjectief
of van de omschrijving: van de bedrijfshuishouding. Zij vermijdt zo-
doende de verwarring van het geldvermogen in elke specifieke bedrijfs-
huishouding circulerend met de ongedifferentieerde koopkracht, zoals
die in de volkshuishouding omloopt. Management has to keep the
concern going en moet dus bepaalde voorraden grondstoffen, fabrikaat
en bepaalde voorraden duurzame productiemiddelen in stand houden.
Het gaat daarbij dus om de aansluiting aan de continuïteit van de

⁴⁾ Cursivering van mij. A. M.

productieverdeelde goederenstroom (vloeiende - zoals Limperg zei - van oerproducent naar finaalconsument) ter bevrediging van de permanentie van de behoeften der verbruikers. Aangezien die permanentie - in wat men vroeger wel eens met de z.g. Amsterdamse school der bedrijfseconomie heeft aangeduid - reeds in de theorie der productieverdeling, later in de economische gebruiksduur der duurzame productiemiddelen gerelateerd wordt aan de dynamiek van de techniek der productie, heeft die continuïteit een *dynamische inhoud*⁵⁾. Zij is niet statisch, zoals soms de critiek op Limperg's denken heeft vooropgesteld. Dit lees ik ook tussen de regels door in des auteurs formulering van het successievelijk gerijpte inzicht, dat een "bedrijfs huishouding beschouwd dient te worden als een *zelfstandige eenheid*, welker wel en wee - met name welker bestaansduur - *niet afhankelijk* gezien moet worden van dat van de eigenaar"⁶⁾. Ware dit niet zo, dan zou eer het omgekeerde gesteld kunnen worden.

Terecht wijst Van Philips er op dat het going concern principle echter niet - zonder meer - aan ontwikkeling van techniek, noch aan veranderbaarheid van gebruiksgewoonte gebonden is.

Het bedrijfsresultaat acht ik - zolang nog geen besluit ter verdeling genomen is en voor zoverre niet reeds door de bedrijfsbestuurder gedisponeerd voor expansie van bedrijfsmiddelen - ongedifferentieerde ruilcapaciteit. Ik vind dezelfde gedachte uitgedrukt bij Van Philips (pag. 21) in zijn onderscheid tussen "verteerbaar inkomen" en inkomen, dat feitelijk uitkeerbaar wordt geacht.

Aldus wordt in het betoog tegemoet gekomen aan het bezwaar dat - terwijl de resultatenrekening het gehele resultaat over zekere periode moet verantwoorden - de bedrijfsleiding genoodzaakt kan zijn om op de verdeling van de uitkeerbare winst vooruit te grijpen en het vereiste deel van de winst - reeds gedurende de verslagperiode - voor expansie te gebruiken.

⁵⁾ In de bundel „Bedrijfseconomische Opstellen” (aangeboden in 1929 aan Limperg bij diens 60e verjaardag) schreef ik (pag. 359) over het dynamisch karakter van Limperg's waardeleer. Ik wees (pag. 360) daarin op het feit, dat deze leer (gegeven haar twee gecoördineerde waardebegrippen — vervangingswaarde en opbrengstwaarde —) aanpaste aan de dynamiek van het maatschappelijk bestel. Evenzo in mijn artikel in M.A.B. 1931: „Enige critische beschouwingen over de leer der „organische winstcalculatie” (herdrukken in 25-jaren M.A.B. 1950, pag. 260 e.v. en in M.A.B. 924/1960, pag. 207). In dit artikel stel ik op pag. 207, dat de praktijk behoefte heeft aan een waardetheorie der dynamica (niet in de zin van Schmalenbach), terwijl de Reproduktionswert-theorie van Fr. Schmidt in wezen een *statische* theorie is. Ik wijs ook in laatstgenoemde herdruk (pag. 220) op mijn uitspraak: „Het wezenlijke is, dat de *waarde in het bedrijf* — ongeacht het doel der waardering en ongeacht of het gaat om de goederen op een bepaald ogenblik in voorraad dan wel of het op dat ogenblik verwerkte goederen betreft — steeds gelijk is aan de *waarde* in het maatschappelijk verkeer”.

⁶⁾ Cursiveringen van mij. A. M.

De auteur geeft hierin een goede theoretische verdediging van een noodzakelijke praktijk, daargelaten de plicht om zulk een gedrag te motiveren. Het ligt al in zijn "going concern principle". De theorie Limperg - welke Van Philips in eigen bewoording volgt - postuleert de instandhouding van de bedrijfshuidhouding als winstbron voor de achterliggende economische subjecten. In concreto gaat het om de na-koombaarheid van de *economische vervanging* ter zake van het complex van (herwaadeerbare) kapitaalgoederen⁷⁾ ⁸⁾. Bij deze winstnorm past logischerwijze de hantering per *winstbepalingstijdstip* van de *vervangingswaarde*⁷⁾. Winst als verteerbaar inkomen is in Limperg's visie het bedrag dat resteert, nadat uit het vermogenoverschot van de periode de voor de gepostuleerde instandhouding noodzakelijke voorzieningen zijn getroffen. "Verteerbaar zijn van de winst" bedoelt niet aan te geven hetgeen *de facto* verteerd zal worden.

"Kapitaalhandhaving wordt eveneens geëffectueerd indien het ijzervoorraad-stelsel niet uitsluitend op de vlottende, maar tevens op de vaste kapitaalgoederen wordt toegepast, zij het dat deze toepassing haar neerslag niet mede vindt in de balanswaardering".

Wanneer men met Van Philips de duurzame productiemiddelen ziet in hun functionele betekenis (n.l. een voorraad van werkeenheden te zijn, welke - gedurende de technische of economische gebruiksduur - verbruikt wordt of bij onvoldoende bedrijfsdrukke als verlies wordt afgeboekt), dan moet de waarde van de werkeenheden-voorraad (gedurende het verloop van de gebruiksduur naar schatting) worden bepaald in overeenstemming met de voortschrijding van de techniek. Eventuele waardeestijging van voorraad is geen winst; althans niet in de zin van bedrijfsresultaat. Zou zulk een voorraad van kapitaalgoederen gefinanciëerd zijn met vreemd vermogen, dan zou voor de prijsstijging het in kapitaalgoederen opgesloten vermogen toch zijn toegenomen en zou herwaardering tegen vervangingswaarde evenzeer nodig zijn, als wanneer met eigen vermogen gefinanciëerd is. Men zou dan kunnen stellen, dat voor de financiering met geleend geld een "financiërings-

7) Cursivering van mij. A. M.

8) In een voetnoot spreekt Van Philips uit, dat Limperg's „*economische vervanging*” niet identiek is met *economische adequate (geheel overeenstemmende), vervanging*. Ik lees hieruit, dat het — terecht — bij Limperg gaat om de *vervanging* van de *capaciteit*, opgesloten in de werkeenheden, welke bij aanpassing aan voortschrijdende techniek in een productiemiddel van andere structuur en andere techniek worden aangesproken (een andere structuur van vliegmachine, van locomotief, van draaibank, van telefoonverbinding). Dat dit soms een *expansie* van *productiecapaciteit* kan impliceren zonder verhoogde investering (zelfs niet uit gemaakte winst) heb ik betoogd in mijn artikel in M.A.B. september 1960, pag. 302 e.v.; speciaal pag. 305. „Uitbreiding van capaciteit verbonden met vervanging van duurzame productiemiddelen en bepaling van het resultaat”.

winst" is gemaakt! Uitkeerbaar acht ik deze niet. Men heeft een voordeel gekregen, omdat men duurzaam benodigd kapitaal, (in bijv. van opgaande conjunctuur) niet met duurzaam beschikbaar vermogen financieerde.

Dit heeft m.i. Prof. Van Philips bedoeld uit te spreken in bovengeciteerde zin.

4. Norm van waardering en norm van winstbepaling niet indentiek?

"Het gaat te ver waardetheorie en winsttheorie te vereenzelvigen".

Er is niettemin een relatie tussen beide. Wij zullen zien welke.

Een identificatie schijnt hier en daar in de discussie door te schemeren met het gevolg, dat "bepaalde bij een winsttheorie *veronderstelde tekortkomingen* ten onrechte op het conto van de gehanteerde waarderingregel worden geschreven en omgekeerd". Met name ter zake van de Limpergiaanse winsttheorie en de daarin gehanteerde vervangingswaardetheorie kan men deze *mistoerekening* onderkennen⁹⁾.

Van Philips spreekt van veronderstelde tekortkomingen. Wat verondersteld wordt door een hoorder behoeft door een spreker niet bedoeld te zijn. Is er dus wel een *mistoerekening* of ligt die in de reactie van de toehoorder?

Limperg heeft vele malen gesteld dat de *vervangingswaarde* van het *prouct* (het laatste gezien als bestanddeel van de *continuele goederenstroom*, die zich, voortspoedt van oerproducent naar finaalverbruiker aangepast aan voortschrijding van techniek en veranderde gebruiksgewoonte) *grondslag* is voor de *vaststelling* van de *aanbiedingsprijs*. Deze vervangingswaarde is een *opbouw* van *synchrone waarden* op het *moment* van de *waardebepaling*; m.a.w. zij komt in hare elementen overeen met de gelijktijdige waarden, welke - op het moment der calculatie - op de inkoopmarkt gelden. Ik voeg er aan toe dat zonder de conditie van gelijktijdigheid - naar de bestaande conventie - deze opbouw een samenstelling is van waarden geldende op verschillende momenten in de geschiedenis der verwervingen¹⁰⁾.

De vervangingswaarde vermeerderd met de bereikbare winst (per transactie of in de stroom van gelijktijdige transacties) levert de verkoopprijs. Dit is voorcalculatorisch gesteld; en in de nacalculatie (per transactie of groep van transacties) is het eender. Indien de verkoopprijs als een

⁹⁾ Cursivering van mij. A. M.

¹⁰⁾ Nico J. Polak's vergelijking met mijn weergave van de theorie der vervangingswaarde (in *Bedrijfseconomische Opstellen* 1939) met zijn dekkingsinkoopstelsel moet m.i. niet zo gelezen worden, dat *elk moment* de *vervangingswaarde* gelijk moet worden aan de prijs, die bij de feitelijke dekking — op het moment van naderen van de minimumvoorraad — zal te betalen zijn. (Zie *Verspreide Geschriften*, Deel I „Goed koopmansgebruik, § 2 en § 3. Overdruk uit De Naamlooze Vennootschap 1940/41).

gegeven moet worden beschouwd, is de winst overeenkomstig: opbrengst minus synchrone vervangingswaarde.

Daarmede is uiteindelijk de winst per periode nog niet gedefinieerd, want *verliezen* uit inefficiënte werkuitvoering, ondoelmatige beslissingen (waaronder verlies uit *overtollige beschikbaarheid* aan werkeenheden van mensen, machines en andere duurzame productiemiddelen) *voegen geen waarde toe aan het product in bewerking*. Zij hebben alleen betekenis in de winstberekening over de periode, hetzij week, maand of jaar. Onder dit laatste valt tevens de mogelijke gewenstheid (van het management) om - uit financiële overweging of voorzichtigheidshalve - sneller af te schrijven dan met de technisch-economische gebruiksduur overeenstemt.

Mag ik het verschil tussen waardetheorie en winsttheorie aldus in Van Philips' betoog hineininterpretieren? Dan valt het samen met Van Philips' analyse. Immers hij spreekt, als hij daarin de winst definiëert, over *winst* gemaakt in de *periode* der verslaglegging.

Ik lees die overeenstemming in zijn uitspraken: "Winst (over de periode) in deze opvatting (de "ontkoppeling" van het vanouds gelegde verband tussen het beginsel van de "going concern" enerzijds en de waardering op basis van historische kosten anderzijds) is niet langer het overschot boven kosten, maar slechts het gedeelte van het overschot dat resteert, indien en in zoverre aan de aan het winstbegrip ten grondslag gelegde handhavingsnorm is of kan worden voldaan. Winst (over de periode ex ante of ex post bepaald) is niet langer een blote restgrootheid, maar is geworden tot een normatieve grootheid en daarmede is het winstbegrip als het ware een eigen bestaan gaan leiden".

5. De nieuwere winstopvattingen

Met dit punt besluit Prof. van Philips zijn oratie. Handelende over hetgeen gezegd is over het winstbegrip en zijn inhoud, moest ik reeds ter zake van dit punt citeren dat de docent zo groot mogelijke objectiviteit en een zekere mate van uniformiteit eist in de verslagpleging van ondernemingen. Uiteenlopende en gevarieerde winstbegrippen doen de informatie niet beantwoorden aan de eisen van de vermogensmarkt.

In deze opvatting wordt het "primaat van de informatieve behoefte van de vermogensmarkt en van derden binnen het geheel van doelstellingen benadrukt".

De conventionele winstberekening (historische kosten) wordt verworpen "op grond van het weinig realistische monetaire postulaat", maar "tegen de substantiele winstopvatting wordt als bezwaar aangevoerd, dat deze uitgaat van een subjectief gekozen handhavingspostulaat". Aan

de vermogensmarkt wordt aldus het inzicht in de managerial ability onthouden.

Van Philips spreekt ter zake over de opvattingen, weergegeven door Amerikaanse auteurs z.a. Carl L. Nelson, Edgar O. Edwards en Philip W. Bell en Joel E. Segal.

Het verslag moet neerkomen op het verschaffen van inzicht in hetgeen in de afgelopen periode op basis van "current costs" werd verdiend, voorts in hetgeen als beschikbaar een uitkeerbaar inkomen kan worden aangemerkt op grond van de eisen van het ex ante beleid en tenslotte moeten dié overige gegevens worden gepresenteerd, die de duidelijkheid van de verslaglegging ten goede komen". Aldus geeft auteur die nieuwere eisen weer ¹¹⁾.

Van Philips stelt, deze eisen kritisch beziende, dat het monetaire postulaat niet langer houdbaar is, omdat de maatschappelijke ontwikkeling behoefte heeft aan ruimere en meer uniforme voorlichting omtrent het ondernemersbeleid, maar dat die ontwikkeling aan het beginsel van de "going concern" de realiteitswaarde niet heeft ontnomen. Hij meent, dat er binnen het substantialisme mogelijkheden kunnen worden gevonden, waarmede tegemoet kan worden gekomen aan de nieuwere eisen, die aan de winstpresentatie worden gesteld.

Wanneer - zo zegt hij - de substantialistische postulaten worden getoetst aan de gestelde criteria, dan blijken postulaten - zoals de instandhouding van de inkomensstroom of het streven naar groei - door te grote algemeenheid van formulering niet operationeel te zijn. De postulate instandhouding van de vlottende kapitaalgoederen en van handhaving van de koopkracht zijn dit - aldus de auteur - wel, maar sluiten op een minder volkomen wijze aan bij het beginsel van de permanentie. Hij spreekt als zijn overtuiging uit, dat de kapitaalhandhaving in Limpergiaanse zin op de meest volkomen wijze aan de gestelde criteria voldoet, al kunnen - uitgaande van de contemporaine omstandigheden en behoeften - aan dit bouwwerk vernieuwingen worden aangebracht.

Ik behoef (voor hen, die de literatuur kennen) niet te zeggen, dat deze conclusie mijn grote instemming heeft. Uit Van Philips' oratie meen ik de conclusie te mogen trekken, dat de theorie der vervangingswaarde van Limperg - hoewel niet algemeen aanvaard - wel aanvaardbaar is. Zulks is ook steeds mijn standpunt geweest.

¹¹⁾ Current cost in de zin der Amerikaanse auteurs is herziening van historische kosten met een algemeen aanvaard indexcijfer van ongedifferentieerde koopkracht. Waar ik die term in publicaties en voordrachten in de Engelse taal gehanteerd heb, houdt het in de correctie met de bijzondere waardeverandering van de specifieke productiemiddelen. Dit overeenkomstig hetgeen ik t.d. heb gesteld tussen 1931 en nu.